

INGEN TOG FASCISMEN PÅ ALLVAR INNAN DET VAR FÖR SENT

Ordet är möjligen etruskiskt, i alla fall associerat med spöknippet som bars av vakter som vaktade Romarrikets mäktiga. I slutet av 1800-talet, på Sicilien, blev det benämningen på revolterande bönder *fasci*. Efter 1914 tog Italiens krigsvrare namnet till sig, understödda av chefredaktör Benito Mussolini som i mars 1919 bildade kampgruppen Fascio di Combattimento, en besynnerlig mix av missnöjda anarkister, socialister och syndikalister, obestämbara revolutionärer och villrådiga krigsveteraner: en blandprodukt med oklar inriktning, sammanhållna av stark nationalism. I valet till parlamentet samma år skrapade man ihop fyratusen röster. I bakgrunden fanns världskrigets fasor, strejker som lamslog industrin, hot om en kommunistisk revolution.

Tre år senare, 30 oktober 1922, anlände Mussolini till Rom med nattåget från Milano, checkade in på Hotel Savoy, bytte om till svart skjorta, plummonstop och damasker och emottogs av kungen som Italiens nye premiärminister. Marschen mot Rom var avslutad, fascismen hade segrat. Vägen låg nu framför dem.

Fascismen är, kort sagt, en italiensk uppfinning, kan fira hundra i år och hålls samman av fosterlandskärleken. Huvudfienden varierar över tid och land, uppenbarligen nödvändig också den för sammanhållningen: arbetarrörelsen under de första åren, judarna i Nazityskland, invandrarna efter fascismens nederlag 1945. Demokratin är alltid och överallt en fiende: "prat" som Mussolini sammanfattade, "en ren politisk perversitet" som svenske pionjären Per Engdahl skrev i sin debutbok *Det nya Sverige* (1931). Ursprungligen var den både modern och omodern: modernistiska byggnader uppfördes, futurismen utsågs till vapenbroder, en tonsättare som Puccini sympatiserade, Toscanini hade ställt upp som fascistisk valkandidat 1919 – å andra sidan kastade man nostalgiska tillbakablickar mot ett svunnet lantligt Italien och Romarrikets rena arkitektur. Våldet är centralt, också underskattat i litteraturen om fascismen.

Detta senare skriver John Foot i *Blood and power*, en annorlunda studie i den italienska fascismens uppgång och fall. Den är annorlunda därför att författaren sänker blicken, skjuter Mussolini en bit åt sidan och berättar om förövarna och offren på gatan och i gränderna, i parlamentet, på provinskontor och tidningsredaktioner. Han drar upp dem ur glömskan, ger dem namn och bakgrund, levandegör på så sätt fascismens väsen. Utan våldet, skriver han, skulle fascismen aldrig ha kommit till makten, aldrig behållit den.

Där finns som alltid avgörande ögonblick, då historien hade kunnat ta en annan väg. I valet till deputeradekammaren i maj 1921 hade 123 socialister, 108 katoliker, 15 kommunister och 35 fascister valts in. Bland de sistnämnda fanns Mussolini, bland kommunisterna den trettiosjuårige Francesco Misiano som valts in också 1919, trots att han inte kunnat delta i valkampanjen då han satt fängslad i Tyskland och hotades av dödsstraff i hemlandet efter att som soldat först ha protesterat mot kriget och sedan deserterat. 13 juni 1921 kastade fascisterna sig över honom i parlamentsbyggnaden, tvingade ut honom på gatan. Där, skriver John Foot, inleddes den italienska demokratins död.

I debatten som följde – utan Misiano – påstod fascistiska ledamöter att han varit beväpnad, viftade med en pistol han skulle ha haft på sig, någon skröt över att ha spottat honom fjorton gånger i ansiktet och skulle spotta igen om Misiano kom tillbaka. Misiano kom så småningom tillbaka, omgiven av partikamrater, dömdes till tio års fängelse för desertering men slapp fängelsestraff på grund av en amnesti. Han kunde inte visa sig i kammaren utan att fascisterna attackerade honom verbalt och fysiskt och till sist uteslöts han formellt. Flera socialister lade ner sina röster. Ingen av de fascistiska ledamöterna greps eller stängdes av.

Fascisterna erkände inte valresultat. Det fanns en högre lag som de lydde under. De hade inte tid med demokratins formalia, saken skyndade. Fyrtio fullmäktigeledamöter hade i maj 1922 valts i provinsen Cremona. Fascisten Robert Farinacci var inte en av dem, hade inte ens ställt upp i valet, men krävde att få tala som den fyrtioförsta ledamoten. Vem som valt honom? Det hade han själv gjort. Farinacci hade inte fyllt trettio, biträdande telegrafist vid järnvägen, parlamentsledamot – det var han som viftat med Misianos påstådda pistol –

känd/ökänd för sin förmåga att avbryta möten. Det är oklart om han fick tala till sist, det skulle hur som helst inte bli fler fullmäktigesammanträden i Cremona. Farinacci och hans fascister ockuperade polisstation och landshövdingensresidens, postkontor och telegraf, tvingades in i en skottväxling med polisen där fyra fascister dog, landshövdingen kallade på förstärkning, de inkallade trupperna fick order att inte ingripa och Farinacci kunde sätta sig vid landshövdingens skrivbord och börja utfärda påbud, frige fångar och fängsla andra.

I stad efter stad, provins och region, tog fascisterna över genom att helt enkelt ockupera kommunkontor och stadshus, järnvägsstationer, postkontor och telegrafer, polisstationer. I Ravenna intogs Folkets hus, dokument drogs fram och brändes, på balkongen hissades den italienska flaggan i stället för den röda som vanligtvis var där. Kooperationens vackra byggnad sattes i brand efter att fascisterna gått bärsärkagång i lokalerna, kört ut personalen. De skulle dra vidare till en ny stad och beordrade polisen att tillhandahålla transportmedel och det inom en halvtimme. Om inte skulle flera byggnader brinna. De fick som de ville, en flotta fulltankade lastbilar, några polisens egna. Efter sig lämnade de ett krav på att alla ledande socialister, kommunister och republikaner skulle lämna staden.

I Neapel, det hade hunnit bli 24 oktober, red godsägaren, krigshjälten och fascisterna Giuseppe Caradonna in i staden till häst, fyrtiotusen svartskjortor hade samlats, på San Carlo-operan talade Mussolini – i publiken fanns flera parlamentsledamöter, landshövdingen – och han krävde att få ta över regeringen, annars skulle de själva ta den genom att ge sig av till Rom. Tusentals svartskjortor var snart på väg från alla håll, till fots, i bil och med tåg, beväpnade med revolverar, batonger, järnrör.

Först 28 oktober bestämde sig vankelmodige premiärministern Luigi Facta för att agera. Tidigt på morgonen utfärdade han undantagstillstånd i landet, meddelandet gick ut i alla provinser, armén kunde sättas in och den började agera på några platser, fascister avväpnas. Kruxet var bara att undantagstillståndet måste undertecknas av kungen. Kungen vägrade. Varför? Ingen som vet. Luigi Facta avgick och två dygn senare steg Benito Mussolini av tåget. En våg av terror sköljde över landet. "Ingen hade verkligen trott att det skulle hända, förrän det hände", skriver John Foot.

I sitt första tal i parlamentet, 16 november, skröt Mussolini över att han inte hade tagit i med hårdhandskarna, för det hade han kunnat göra med "trehundrausen unga människor, beväpnade till tänderna, alla beredda att på ett nästan mystiskt sätt följa mina order", men naturligtvis skulle han kunna ändra sig, när som helst. Friheten låg i hans händer. Bara en ledamot ställde sig upp och protesterade, den judiske socialisten och advokaten Giuseppe Emanuele Modigliani som ropade: "Länge leve parlamentet! Länge leve parlamentet!" Efter att gång på gång ha misshandlats, fått huset plundrat, utslutits ur advokatsamfundet lämnade han Italien 1928, bosatte sig i Frankrike varifrån han fortsatte att bekämpa hemlandets regim, sa samma år: "Vårt misstag var att inte ta fascismen på allvar från början, därför att vi kunde ha tillintetgjort den. Nu är vägen för att besegra fascismen lång och svår men vi kommer att segra till sist."

Hundra år efter fascismens födelse, snart åttio år efter dess fall, finns i södra och norra Europa partier med rötterna i rörelsen, i regeringsställning och på regeringskansli. Då krossade fascismen arbetarrörelsen, vilket den lovat, och avskaffade demokratin, vilket den hintat, men medförde inte ordning och reda, avskaffade inte fattigdomen, tvärtom - italienarna fick det sämre under Mussolini - och var skyldig till miljoner människors död, framför allt i Afrika. Den var, kort sagt, inte bara onödig utan en katastrof.

Anders Sundelin

Dagens Nyheter 30 oktober 2022

John Foot: Blood and power. The rise and fall of Italian fascism (Bloomsbury)